

LÁZÁR DOMOKOS

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Témavezető: dr. Fleck Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár

CRITICAL RACE THEORY – A MAGYAR KRITIKAI RASSZELMÉLETI MOZGALOM ELMÉLETI MEGALAPOZÁSA¹

Összességében megállapítható, hogy a szociológiai és különösen a kritikai jogelmélet adaptációja rendkívül hiányos az európai kontinensen, noha az ezen irányzatok által érintett problémák jelen vannak és egy-egy ügy kapcsán kontrollálatlanul felszínre is törnek, elég csak a romák ellen elkövetett sorozatgyilkosságra, vagy – tágabb értelemben – a manapság Európában észlelhető fokozódó kulturális-etnikai feszültségekre gondolnunk. Magyarországon alapjában véve nagyon hiányos a posztmodern jogelméleti irányzatok feldolgozása, szinte teljes mértékben hiányzik a kritikai jogelmélettel és az ezen belül értelmezendő kritikai rasszelmélettel kapcsolatos jogelméleti aktivizmus. Egyetlen publikáció sem foglalkozik kifejezetten a Critical Legal Studies és a Critical Race Theory témájával, így adott a tengerentúlon már bőséges irodalommal rendelkező jogelméleti irányzat, amelynek hazai feldolgozását a közelmúlt sajnálatos társadalmi fenoménjai mindinkább sürgetővé és aktuálissá teszik.

Jelen tanulmány ebből a megfontolásból az Egyesült Államokban már több mint harminc éve nagy sikernek örvendő Critical Legal Studies jogelméleti mozgalom (kritikai jogelméleti mozgalom) egyik alirányzatával, a Critical Race Theory-val (kritikai rasszelmélettel) foglalkozik. A Critical Race Theory jogelméleti bázisának rövid, ám elengedhetetlen történeti ismertetését követően az elmélet alapvető fogalmait és állításait kívánom bemutatni. A Critical Race Theory elméleti háttérének és fogalmi készletének feltárása azt célt szolgálja, hogy a tanulmány címében célként megjelölt, jelen pillanatban még nem létező magyar kritikai rasszelméleti (jogelméleti) mozgalom számára jövőbeli kutatási hipotézisek alapjául szolgáló dogmatikai keretet biztosítson. Az a riasztó társadalmi jelenség, amely legfőképp a magyarországi roma kisebbség és a nem roma többség közötti egyre növekvő feszültségben érhető tetten, a jog- és társadalomelmélettel foglalkozó hazai kutatókat arra kell ösztönözze, hogy a tengerentúli kollégáik példáját követve, az általuk kimunkált dogmatikai készletet a hazai társadalmi és jogi környezetre adaptálva kimutassák a (jog)rendszer azon gyengeségeit, amelyek maguk is hozzájárulnak a faji-etnikai feszültségek mélyüléséhez. Ez a vállaltan reformer, kritikai alapállás, a hatalommal, a joggal és a jogban testet öltő

¹ A tanulmány támaszkodik Mathias MÖSCHEL, a Critical Race Theory európai irányait kutató professzor *Law, Lawyers and Race* (London, 2014.) című könyvének bizonyos fejezeteire.

ideológiával való szembenállás, az elnyomottakkal szolidáris kiindulópont a jogszociológiai szemlélet identitásképző sajátossága.²

A Critical Race Theory fő nézetei és fogalmi készlete

Nehéz egyetlen kanonizált egységbe sűríteni ezt az elméletében és módszertanában is igen eklektikus jogelméleti irányzatot. A Critical Race Theory sokkal inkább tudományos-politikai vállalat, mint hagyományos értelemben vett jogelméleti iskola, amelynek fő célja ily módon a kezdetek óta nem az, hogy koherens és módszertanilag hibátlan elméleti keretet hívjon életre. Mindazonáltal még a politikai-közéleti mozgalmak is megkövetelnek néhány alapvető elméleti, eszmei magot, amelyből kifejlődhet a programjuk, ennek megfelelően a kritikai rasszelmélet legnagyobb teoretikusai az elmúlt 27 évben kidolgozták a mozgalom legfontosabb elméleteit, alapelveit és célkitűzéseit.

1. A Critical Race Theory fő nézetei

A Critical Race Theory legjelentősebb nézeteit, legfőbb megállapításait, ha úgy tetszik, legalapvetőbb dogmáit az alábbiakban lehet megfogalmazni:

1. A rasszizmus az USA normáinak inkább endemikus része, mintsem kirívó sajátossága.

2. Szkepticizmussal viszonyul a semlegesség, az objektivitás és a színvakság iránti igényekhez és fogalmakhoz.

3. Vitába száll a történelemellenes (ahistorikus) irányzatokkal, kiáll a jog kontextualista és történeti elemzésének szükségessége mellett.

4. Helyteleníti, hogy a szociális intézményeket, intézkedéseket automatikusan jogszerűnek tartják (ennek vélelmével szemben száll ringbe).

5. Kiáll amellett, hogy a jog és a társadalom kapcsolatának értelmezésekor tekintettel kell lenni és számításba kell venni mind a faji egyenlőtlenségekre vonatkozó empirikus, mind pedig a kritikai jogelméleti tudást (és tudatot).

6. Interdiszciplináris és eklektikus, azzal az igénnyel lép fel, hogy a rassz és a jog kapcsolatának megfelelő értelmezéséhez szükségszerűen túl kell lépni a diszciplináris határokon.

7. Akként munkálkodik a faji szempontból elnyomottak egyenjogúsági törekvésein, hogy felvállalja a tágabb (nem csak faji) értelemben alárendelt és elnyomott csoportok egyenlősítési törekvéseinek ügyét is.³

A Critical Race Theory egyik fő célja megvizsgálni, vajon tényleg igaz-e az a hipotézis, hogy a hivatalosan antirasszista elkötelezettségű jogi struktúrákat átjárja a

²MÖSCHEL, Mathias 2014.: 11.

³Uo. 40–41.

rasszizmus.⁴ A Critical Race Theory egyúttal igyekszik cáfolni és vitatni a faji igazságossággal kapcsolatos populáris, mainstream hiedelmeket is. A kritikai jogelmélet ilyen közvélekedésben jelenlévő tévedésnek minősíti többek között a következő állításokat: „a színvakság (fajsemleges hozzáállás) kiküszöböli a rasszizmust”, „a rasszizmus csak az egyének szintjén megjelenő dolog, nem pedig rendszerszintű probléma”, „az egyén küzdhet a rasszizmus ellen anélkül, hogy felhívna a figyelmet a szexizmusra, a homofóbiára, a gazdasági kizsákmányolásra és az elnyomás és igazságtalanság egyéb formáira”.⁵

Módszertani szempontból az egyik fő eszköz a fenti célok eléréséhez olyan jogi narratíva használata, amely lehetővé teszi a személyes tapasztalatok becsatornázását a szakirodalomba és a jogi elemzésekbe. A kritikai rasszelmélet szerint ugyanis a jogi szakirodalom és szakzsargon legtöbbször tudomást sem vesz a kisebbségi elképzelésekről, nézőpontokról és a kisebbségek személyes tapasztalatairól. Erre való tekintettel a legtöbbször azzal szembesülhetünk, hogy a kritikai rasszelméleti írások – egyfajta válaszként e negatív tendenciára – személyes történetekkel indítanak vagy akár a tanulmány egésze elbeszélő, történetmesélő stílust képvisel.⁶

A kritikai rasszelméleti tanulmányok, főként a korai írások, két nagy csoportba sorolhatóak be. A legtöbb Critical Race Theory-tanulmány a tradicionális polgárjogi jogtudománnyal kapcsolatos problémákra fókuszál. A tanulmányok másik kategóriáját a kritikai jogelmélet – fentiekben már említett okok által motivált – kritikájaként lehetne megragadni. A továbbiakban a Critical Race Theory liberális-polgárjogi jogelmélettel és az azon alapuló amerikai jogrendszerrel kapcsolatban kimunkált fogalmi készletére és annak egyes elemeinek bemutatására fogunk összpontosítani. Ahogyan arra már a tanulmány elején utaltunk rá, a Critical Race Theory fogalmi készletének feltárása azt a célt szolgálja, hogy a későbbiekben erre alapozva empirikus vizsgálódások alapjául szolgáló kutatási hipotéziseket lehessen megfogalmazni a magyar helyzetre és legfőképpen a romák magyarországi helyzetére vonatkozóan.

2. A Critical Race Theory fő fogalmi elemei

A Critical Race Theory legfontosabb írásainak egy része a mozgalom hivatalos megszületése előtt, az 1980-as évek végén született. Ezek a tanulmányok ebből adódóan azért is kulcsfontosságúak, mert a küszöbön álló mozgalom bekövetkezését segítették elő. Az írások fókuszában – ahogyan arra az imént utaltam – általában véve a hagyományos polgárjogi diskurzus, közelebbről pedig a polgárjogi mozgalom fogyatékosai és a bírósági aktivizmus hiánya álltak. A kritikai rasszelmélet

⁴ MÖSCHEL, Mathias 2014.: xi. o.

⁵ VALDES, Francisco – CULP, Jerome McCristal – HARRIS, Angela (eds.) 2002. 1.

⁶ Bővebben lásd WILLIAMS, Patricia 1991. és BELL, Derrick A. Jr. 1992.

teoretikusai e problémák mentén dolgozták ki a mozgalom alapvető nézeteit és fő fogalmi készletét.

Szegregáció vs. deszegregáció

Az 1954-es Brown-döntés⁷ úgy vonult be a jogtörténet dicső fejezetei közé, mint mérföldkő az ember jogairól és méltóságáról szóló jogfejlődésben és mint olyan bírói döntés, amely képes volt átalakítani a társadalom előítéleteit.⁸ A Critical Race Theory egyik legnagyobb teoretikusa, Derrick Bell több tanulmányt is szentelt az ítéletnek, melyekben forradalmian új megvilágításba helyezte annak értelmezését. Egyik esszéjében⁹ élesen kritizálta a Brown-döntést, mert az véleménye szerint túlzottan csak az integrációra és a deszegregációra koncentrált és figyelmen kívül hagyta az oktatás színvonalának kérdését. Bell szerint az integráció és a deszegregáció kizárólag az uralkodó liberális elit ideáit táplálta, és csak formálisan volt képes egyenlőséget biztosítani. Az ügyben az afroamerikai felperesek valójában minőségi oktatást követeltek, azért fordultak a bírósághoz, hogy gyermekeik jobb oktatásban részesüljenek, és kevésbé foglalkoztatta őket, hogy az állam ezt szegregált vagy deszegregált intézményben biztosítja-e számukra. E gondolatmenetre reflektál Glenn C. Loury, aki szerint számos körzetben, ahol a tanulók többsége nem fehér, érdemesebb közvetlenül kielégíteni a diákok oktatási szükségleteit, mint elégtelen forrásokkal arra ösztönözni a fehér családokat, hogy gyermekeiket ugyanabba az iskolákba írassák, mint a kisebbségek (és fordítva). Számos nem fehér szülő – ahogyan erre Bell is utal – ugyanis jobban törődik a gyermeke iskolájának minőségével, mint a faji egyensúllyal önmagában. A faji összetételre való tekintet nélkül azokat az iskolákat, amelyek biztosítják a biztonságot, a rendet és az alapos tudományos ismeretek oktatását, sikeresnek fogják ítélni. Loury felhívja a figyelmet, hogy a faji integrációra irányuló megrögzött figyelem a nem fehér tanulók és családjaik (kétségtelenül nem szándékolt) lekezelésével járhat. A dilemma érzékeltetését jól kifejezi következő mondata: „*Azt feltételezni, hogy egy iskolai osztály megfelelő hányadát fehéreknek kell alkotni ahhoz, hogy a feketék tanuljanak, annyi, mintha azt feltételeznénk, hogy a feketékben valami örökletesen rossz.*”¹⁰

⁷ *Brown v. Board of Education* (Brown I), 347 U.S. 483 (1954) and *Brown v. Board of Education* (Brown II), 349 U.S. 294 (1955)

⁸ A szegregációt az amerikai iskolákban megtiltó Brown-döntés (1954) előtt elkülönített (szegregált), de egyenlő oktatási rendszer volt jellemző, melyet a *Plessy v. Ferguson* (1896) döntés betonozott be. A bíróságoknak az 1954-es döntés után nem volt közvetlen hatásuk az oktatási szegregáció megszűnésében, a bíróság tehetetlennek bizonyult az elnyomottak emancipációjában: a Brown döntés éppen ennek az impotenciának a szimbóluma. Bővebben erről lásd FLECK Zoltán 2005. 167-182.

⁹ BELL, Derrick A. Jr. 1976. 470.

¹⁰ LOURY, Glenn C. 2005. 171–172.

„Az érdekek találkozása” („*interest convergence*”)¹¹

Bell pár évvel ezt követően megjelent esszéje¹² más aspektusból ugyan, de szintén szokatlan értelmezését adta a Brown-döntésnek. A szerző szerint a legtöbb faji kérdést érintő bírósági ügy érthetővé válhat az ún. „*interest convergence*” („az érdekek találkozása”) elve által. Bell szerint a feketék és más faji kisebbségek azon törekvése, hogy a faji egyenlőséget elérjék, csak akkor számít konformnak, ha ez összeér a többségi társadalom érdekeivel is. Ennél fogva – fejti ki Bell– az, hogy valójában mekkora is például a mérföldkőként számon tartott Brown döntés jelentősége, csak a fehér közösség érdekeinek figyelembe vételével (vagy éppen azt kizárva) lehet megítélni.¹³ Bell e gondolat mentén főként történelmi kontextusból kiindulva három fő érvet hoz fel, amellyel bizonyítani kívánja, hogy a fehéreknek miért is állhatott érdekében az '50-es évek második felében a deszegregáció bevezetése. Bell szerint az USA a hidegháború legforróbb éveiben minden áron bizonyítani szeretete volna, hogy mennyire elkötelezett az egyenlőség eszméje mellett (így kívánva erkölcsi fölényt kialakítani a kommunista berendezkedésű országokkal szemben), ehhez pedig a deszegregáció bevezetése látványos eszköznek ígérkezett. Ezen túl az amerikai kormány csillapítani kívánta azt a haragot és kiábrándultságot, amely a feketék és főként a II. világháborúban a szabadságért és az egyenlőségért küzdő, ám hazájukban továbbra is a diszkriminációval szembesülő fekete katonák körében alakult ki. Végül, de nem utolsó sorban Bell szerint a fehérek felismerték, hogy a déli államoknak nagy szüksége van az iparosodásra és a szegregáció ennek a folyamatnak természetes akadályát képezte.¹⁴

Az „ártatlan többség” kritikája

A kritikai rasszelmélet másik híres teoretikusa, Alan Freeman Bellhez képest jóval specifikusabban fókuszált az amerikai Legfelsőbb Bíróság esetjogának a Brown-döntés utóhatásaként bekövetkezett fejlődésére. Freeman szerint az antidiszkriminációs jogot két eltérő perspektívából lehet szemlélni: a diszkriminációt elkövető és a diszkrimináció áldozatának szemszögéből. Freemannel ezt az áldozati perspektívát számos történelmi és társadalmi-strukturális tényező befolyásolja. Ezek ugyanúgy magukba foglalják az élet tárgyi feltételeit, úgymint munka, lakhatás, és anyagi nehézségek, mint azt, hogy az áldozatok ezeknek a tényezőknek a tudatában vannak-e. Freeman szerint az antidiszkriminációs törvényekben az elkövetői nézőpont érvényesül. Ez a nézőpont olyan világnézetet feltételez, amely a diszkrimináció szempontjából csak az egyedi eseteket, vagy az egyedi esetek sorozatát veszi tekintetbe. E logika mentén a faji diszkrimináció nem társadalmi jelenség, hanem kizárólag egyedi eset, amely a jogellenes magatartást tanúsító egyénhez kötődik. Freeman szerint az amerikai antidiszkriminációs jogi fogalmak jelentős része (így pl. a vétkesség, ok-okozati

¹¹ Bővebben lásd BELL, Derrick A. Jr. 1995. 20–26.

¹² BELL, Derrick A. Jr. 1980. 518.

¹³ Uo. 523.

¹⁴ Uo. 524–525.

összefüggés, stb.) támogatja azt a káros és hazug elválasztást, amely alapján egyik oldalon a társadalom nagy számú „ártatlan” tömege, a másik oldalon pedig a maréknyi, bűnös rasszista áll. A tudós szerint a felróhatóság koncepciója bebetonozza azt a káros elképzelést, hogy jogilag kizárólag a szándékos és gondatlan diszkrimináció lehet releváns, másfelől pedig elégedettséggel tölti el a társadalom tagjait (a „nem egyedi diszkriminálókat”), akik értelemszerűen nem szeretnék azt érezni, hogy ők is felelősek egy szélesebb értelemben vett, strukturális- társadalmi szinten megjelenő diszkriminációért. Freeman hasonló okokból károsnak tartja az ok-okozati összefüggést is, amelyet a diszkrimináció megállapításának egyik elengedhetetlen feltételeként írnak elő az antidiszkriminációs jogszabályok (egyébiránt a magyar antidiszkriminációs törvény is).¹⁵

Freeman gondolatmenetét tovább cizellálta Crenshaw, aki szerint az antidiszkriminációs jogszabály egyaránt magában foglal(hat) kiterjesztő és korlátozó értelmezést. Előbbi következményként, utóbbi folyamatként értelmezi az egyenlőség kérdését. Így viszont – véli Crenshaw –, mivel mindkét nézőpont megtalálható az antidiszkriminációs jogban, az értelmezőre (a jogalkalmazóra) bízva, melyik értelmezést alkalmazza.¹⁶ Ebben a tekintetben összeütközik az úgynevezett neokonzervatív álláspont, amely főként Thomas Sowell nevéhez köthető¹⁷ és Crenshaw nézőpontja. A neokonzervatívok szerint a faji szempontokat figyelembe vevő, következményorientált jogorvoslatok politikai perverziók, míg az általuk preferált színvak, folyamatorientált jogorvoslatok nem. Crenshaw ezzel szemben az állítja, hogy a diszkriminációs jog színvak értelmezése sokkal inkább politikailag átítatott interpretáció, mint a fajérzékeny álláspont és az egyenlőtlenségek bebetonozásához vezet.

„Öntudatlan rasszizmus” („unconscious racism”)

Diszkriminációs joggal szembeni kritikáit a diszkriminációs szándék problematikája mentén fogalmazta meg Charles R. Lawrence.¹⁸ Az általa vizsgált *Washington v. Davis* ügyben¹⁹ a felperesek látszólag semleges (nem diszkriminatív) jogszabály alkotmányosságát vitatták. Az amerikai Legfelsőbb Bíróság ebben az ügyben amellett érvelt, hogy a felpereseknek kell bizonyítani, hogy a jogalkotót fajilag diszkriminatív szándék motiválta a vitatott jogszabály megalkotásában. Lawrence és más kritikai rasszelméleti teoretikusok szerint ezzel a döntéssel a Legfelsőbb Bíróság túlzott bizonyítási terhet rótt a felperesekre, miközben ők a faji diszkrimináció eredményeként kialakult sérelmet és veszteséget a döntéshozók motivációitól függetlenül elszenvedték. Charles Lawrence arra is rámutatott, hogy a diszkriminációs törvényekben megfogalmazott „szándék”, vagy tudatosság nem fed le megfelelően a faji

¹⁵ FREEMAN, Alan David 1978. 1049–1119.

¹⁶ CRENSHAW, Kimberle W. 1988. 1331–1387. és 1346.

¹⁷ SOWELL, Thomas 1984.

¹⁸ LAWRENCE, Charles R. III. 1995. 235-256. o.

¹⁹ *Washington v. Davis* 426 U.S. 229 (1976)

diszkrimináció jelenségét. A kritikai rasszelmélet álláspontja az, hogy a faji előítélet az (amerikai) társadalom népbetegsége, a társadalmi gyakorlat mindennapos jelensége és nagyon jellemző, hogy az emberek tudatában sincsenek mindennek. A Critical Race Theory „*öntudatlan rasszizmus*” („*unconscious racism*”) fogalma ezt a fenomént próbálja érzékletesen megragadni. Lawrence szerint a bírácoknak a diszkriminatív okokra irányuló megrögzött figyelmet kulturális megközelítéssel kellene felváltaniuk, a Legfelsőbb Bíróságnak pedig a törvényeket és a jogot egyfajta kontextualista megközelítésből kellene vizsgálnia annak érdekében, hogy feltárja a kollektív, öntudatlan rasszizmus eseteit. Ez a „*kulturális-kontextuális teszt*” megkívánná a bíró részéről, hogy csaknem kulturális antropológusként ténykedjen. Lawrence szerint ez az elvárás annak a történelmi-társadalmi kontextusnak vizsgálatát is megkívánná, amelyben a törvényhozás, szabályozás végbe megy, és amennyiben ez alapján felmerül, hogy a kormány cselekedeteiben a lakosság akár csak csekély része faji szempontokat is észlel, akkor különös körütekintéssel kell eljárni, még ha a jogalkotás látszólag semlegesnek tűnik is. Egy nemrég megjelent tanulmány igazolta, hogy az öntudatlan rasszizmus Lawrence és más Critical Race Theory-teoretikusok által korábban megfogalmazott jelensége és az ennek kapcsán problémák a jelenben is relevánsak.²⁰

A diszkrimináció „kifehérítése” és a színvakság

Az Egyesült Államokat általában a pozitív diszkrimináció és a pozitív intézkedések szülőhazájaként emlegetik. Ennek ellenére a valóság a Critical Race Theory tudósai szerint az, hogy az 1970-es évek vége óta ezen pozitív politikák érvényesülését a Legfelsőbb Bíróság – főként a színvak ideológiának köszönhetően – döntésein keresztül egyre inkább ellehetetleníti.

Eklatáns példája a színvak politikát támogató bírói döntéseknek a Ricci v. DeStefano ügyben hozott viszonylag friss, 2009-es legfelsőbb bírósági döntés. Ebben az ügyben az amerikai Legfelsőbb Bíróság a kritikai rasszelmélet által kritizált színvak, fajsemleges nézőpontot az egyenlőség biztosításának alkotmányos módjaként értékelte.²¹ A döntést, amely – helytelenül – a felperes fehér bőrű tűzoltókkal szembeni rejtett diszkriminációt állapított meg, a Critical Race Theory tudósai élesen kritizálják. azt állítva, hogy a Legfelsőbb Bíróság e döntése fogalmilag „kifehérítette” a diszkriminációt.²² Neil Gotanda szerint a bíróság ebben az ügyben a fehéreket a diszkrimináció „*mintaszerű áldozataiként*” értékelte, és kizárólag az ő érdekeikre fókuszált az antidiszkriminációs szabályok értelmezésénél. A bíróság a Ricci-ügyben úgy állította be a fehér bőrű tűzoltókat, mint keményen dolgozó és jó szándékú egyéneket, akiknek az erőfeszítéseit meghiúsítják a fajérzékeny eljárások és azon városvezetők, akik „*a politikailag befolyásos kisebbségek irányítása, vagy hatása alatt állnak*”. Ezeket a „*befolyásos*

²⁰ Lásd Unconscious Discrimination Twenty Years Later 2007–2008. 927–1235.

²¹ Ricci v. DeStefano, 557 U.S. 557 (2009)

²² GOTANDA, Neil 1995. 257-275.

csoportokat” a bíróság tulajdonképpen azzal vádolta, hogy azok mások rovására a saját rasszukhoz tartozókat támogatják. Gotanda szerint a Legfelső Bíróság a városvezetés azon törekvését, hogy elkerülje bizonyos munkahelyi kontextusban érvényesülő teszteredmények diszkriminatív hatását, faji agendának minősítette.

Az „utolsó ügy”²³ a színvak társadalom és igazságszolgáltatás felé vezető, a Legfelsőbb Bíróság által kitaposott ösvényen a Voting Rights Act-tel (az amerikai választási jogról szóló törvénnyel) van összefüggésben, amelyet 1965-ben vezettek be, miután folyamatos akadályokkal szembesültek a fekete bőrű szavazók a déli államokban. E törvény megalkotásával a szövetségi kormányzat arra próbálta rászorítani a tagállami kormányzatokat, hogy ismerjék el és biztosítsák az egyenlő szavazás jogát minden amerikai állampolgárnak, függetlenül azok bőrszínétől. E választási törvény egyik kulcsrendeletzése egészen 2013-ig előírta, hogy azok az államok, amelyek a történelem során fajilag diszkriminatív szabályokat alkalmaztak a választások terén, kötelesek előzetes szövetségi jóváhagyást szerezni, mielőtt bármilyen változtatást eszközölnek választási törvényeikben vagy gyakorlatukban. E törvény negyedik szakasza olyan formulát is tartalmazott, amely segített annak tisztázásában, hogy pontosan mely jogalkotási mozzanatok azok, amelyek ezen előzetes jóváhagyást megkívánják. A Legfelsőbb Bíróság amellet érvelt, hogy a Voting Rights Act negyedik szakasza alkotmányellenes, mert a fent említett formula „*idejétmúlt tényeken nyugszik*”, így sérti a föderalizmus és a szuverenitás alkotmányos elveit.

Érdekes adalék a fentebb elmondottakhoz, hogy az elmúlt két évtizedben egy kivétellel [Johnson v. California, 543 U.S. 499 (2005)] csak olyan faji diszkriminációval kapcsolatos ügyeket fogadott be a Legfelsőbb Bíróság, amelyekben fehérek voltak a felperesek.²⁴

A szólásszabadság kritikája

A Critical Race Theory szintén legfelsőbb bírósági esetekkel próbálja igazolni azon hipotézisét, amely szerint a szólásszabadságnak az alkotmányos értelmezése alkalmas arra, hogy teret engedjen a gyűlöletbeszédnek, sőt növelhesse a kisebbségekkel szembeni erőszak elkövetésének veszélyét.²⁵ A R.A.V.-ügyben²⁶ például a Legfelsőbb Bíróság olyan fehér szélsőséges ember javára értelmezte a helyi szabályokat, aki felgyújtott egy fekete család kertjében lévő keresztet. Az elkövetőt elítélték a helyi büntetőjogi szabályok rendelkezései alapján, amelyet Legfelsőbb Bíróság utóbb arra hivatkozva nyilvánított alkotmányellenesnek, hogy a rendelkezés által célzott magatartás, vagyis jelen esetben a kereszttegetés, nem ösztönöz erőszakra. A kritikai rasszelmélet teoretikusai ezen bírói érvelést történelmietlen és a kontextusból kiszakított

²³ *Shelby County v. Holder*, 133 S.Ct. 2612, 570 U.S. (2013)

²⁴ MÖSCHEL, Mathias 2014. 74.

²⁵ *Brandenburg v. Ohio*, 395 U.S. 444 (1969) és *National Socialist Party of America v. Village of Skokie*, 432 U.S. 43 (1977)

²⁶ *R.A.V. v. City of St. Paul*, 505 U.S. 377 (1992)

jogértelmezésként értékelték, ami szerintük rendkívül káros hatású, ugyanis jelentéktelen cselekedetnek minősíti a feketék megfélemlítését célzó kereszttegetést.²⁷ A Critical Race Theory szerint a szólásszabadság efféle kiterjesztő értelmezése különösen káros a (faji) kisebbségekre nézve és egyértelműen a fehér bőrű, férfi többség pozícióját erősíti. A kritikai rasszelmélet tudósai kiállnak azon érvelésük mellett, hogy a bíróság által a fenti módon relativizált gyűlöletbeszéd alkalmas arra, hogy pszichés és érzelmi szorongás formájában közvetlen kárt okozzon, amelynek gyakran a gyermekek lesznek a fő elszenvetői, és hogy e gyűlöletbeszéd alkalmas arra is, hogy anyagi veszteséget és fizikai sérülést okozzon az áldozatoknak.²⁸ Erre való tekintettel néhány alternatív megközelítést és megoldást vázolnak fel, amely szerintük enyhíteni képes a fenti problémát. Richard Delgado például olyan különös kárfogalom bevezetését szorgalmazza a faji gyalázat esetén, amely mentes lenne a többi kárfogalom azon hibáitól és korlátozásaitól (pl. érzelmi gyötrellem szándékos okozása, a rágalalmazásra való hivatkozás lehetősége), amelyek miatt egészen mostanáig elégtelennek bizonyult a gyűlöletbeszéd és a faji inzultusok áldozatainak védelme. De említhetjük Mari Matsudát is, aki az áldozatok érzéseire kívánja felhívni a figyelmet. Álláspontja szerint a jogrendszer rasszista propagandára adott válasza elégtelen, mert nem biztosít a tényleges kárhoz illeszkedő megfelelő jóvátételt és így végső soron hozzájárul a rasszizmus állandósulásához. Matsuda szerint ezt csak úgy lehet kiküszöbölni, ha az áldozatok tapasztalatait figyelembe veszik a jogi eszközök kialakítása során. Ezen felül nagyon fontosnak tartaná, hogy az USA alkotmányának első kiegészítését²⁹ elnyomásellenesen értelmezzék, továbbá hogy a gyűlöletbeszédnek pontosabban definiált csoportját kriminalizálják, és azt is, hogy másfajta kisebbségek (nők, homoszexuálisok, fogyatékkal élők) kártalanítására is alkalmassá váljanak a magánjogi jogorvoslatok.³⁰

Záró gondolatok

Jelen tanulmány arra vállalkozott, hogy a Critical Race Theory elméleti háttérének és fogalmi készletének feltárásával a címben célként megjelölt, jelen pillanatban még nem létező magyar kritikai rasszelméleti (jogelméleti) mozgalom számára jövőbeli kutatási hipotézisek alapjául szolgáló dogmatikai keretet biztosítson. A jövőbeli kutatások nincsenek könnyű helyzetben, a tanulmányban bemutatott jogi realizmus és a kritikai irányzatok szemléletformáló hatása Európában jóval korlátozottabb volt, ennek hatása pedig mindmáig érezhető.³¹ Mindazonáltal nem esélytelen egy ilyen vállalkozás, már

²⁷ MATSUDA, Mari J. – LAWRENCE, Charles R. III. 1993. 133– 136.

²⁸ DELGADO, Richard 1982. 133– 181.

²⁹ „A Kongresszus nem alkot törvényt vallás alapítása vagy a vallás szabad gyakorlásának eltiltása tárgyában; nem csorbítja a szólás- vagy sajtószabadságot; nem csorbítja a népnek a békés gyülekezéshez való jogát, valamint azt, hogy a kormányhoz forduljon panaszok orvoslása céljából.”

³⁰ MATSUDA, Mari J. 1989. 2320– 2381.

³¹ FLECK Zoltán (szerk.) 2014. 27.

csak azért sem, mert – noha ennek biztos kijelentéséhez specifikus empirikus vizsgálatokat kell a jövőben végezni – azok a társadalmi-strukturális problémák, amelyekre a Critical Race Theory reagál az USA-ban, Európában és hazánkban is jelen vannak. A kritikai rasszelmélet fent bemutatott fő tematikái és fogalmai, mint az „érdekek találkozása”, az „öntudatlan rasszizmus”, az „ártatlan többség” kritikája, a diszkrimináció „kifehéritésének” jelensége vagy éppen a szólásszabadság más szempontú (hegemón) megközelítése, megfelelő kiindulási alapként funkcionálhatnak a magyar területen végzett kutatás számára is. A kritikai rasszelméletet (és általában véve a posztmodern jogelméleti irányzatokat) a hagyományos jogelméleti kánon sokszor vádolja azzal, hogy az nem eléggé tudományos, ráadásul extremista, radikálisan multikulturalista és úgy egyébként is „zagyva társaság”.³² A 21. század első évtizede új kihívások elé állította a világ jogrendszereit és a társadalom egyéb normatív rendszereit is. Fokozódó radikalizálódás, extremitás és „zagyva társaságok” fenyegetik a társadalmat. Ezekre a problémákra válaszokat és megoldási lehetőségeket keresni pedig a leginkább higgadt, felelősségteljes és „normális” hozzáállás képes, amelyet a tudomány tanúsíthat.

Felhasznált irodalom

BELL, Derrick A. Jr.: *Brown v. Board of Education and the Interest Convergence Dilemma*. In CRENSHAW, Kimberle W. et al. (eds.): *Critical Race Theory: The Key Writings that Formed the Movement*. New York, 1995. 20–26.

BELL, Derrick A. Jr.: *Serving Two Masters: Integration Ideals and Client Interests in School Desegregation Litigation*, *Yale Law Journal*. 1976. vol. 85.

CHO, Sumi and WESTLEY, Robert: *Critical Race Coalitions: Key Movements that Performed the Theory*. *UC Davis Law Review*. 2000. vol. 33.

CRENSHAW, Kimberle W. et al. (eds.): *Critical Race Theory: The Key Writings that Formed the Movement*. New York, 1995.

CRENSHAW, Kimberle W.: *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color*. *Stanford Law Review* 1991. vol. 43. 1241–1299.

CRENSHAW, Kimberle W.: *Race, Reform, and Retrenchment: Transformation and Legitimation in Anti-Discrimination Law*. *Harvard Law Review*, 1988. vol. 101.

CRENSHAW, Kimberle W.: *The First Decade: Critical Reflections, or “A Foot in the Closing Door”*. *UCLA Law Review*, 2002. vol. 49. 1344–1354.

DELGADO, Richard – STEFANCIC, Jean (eds.): *Critical Race Theory: An Introduction*. New York – London, 2001.

³² FARBER, Daniel A. – SHERRY, Sherry 1997. 3–5.

DELGADO, Richard – STEFANCIC, Jean (eds.): *Critical Race Theory: The Cutting Edge*. Philadelphia, 2000.

DELGADO, Richard: Liberal McCarthyism and the Origins of Critical Race Theory. *Iowa Law Review*. 2009. vol. 94.

DELGADO, Richard: Words That Wound: A Tort Action For Racial Insults, Epithets and Name Calling. *Harvard Civil Rights – Civil Liberties Law Review*, 1982. vol. 17. 133– 181.

FARBER, Daniel A. – SHERRY, Sherry: *Beyond All Reason. The Radical Assault on Truth in American Law*. New York, 1997.

FLECK Zoltán (szerk.): *Jogszociológiai előadások*. Eötvös Kiadó, Budapest, 2014.

FLECK Zoltán: Mit ér egy bírósági döntés? In SZABADFALVI József: *Amabilissimus – A legszeretetre méltóbbak egyike – Loss Sándor Emlékkönyv*. Debrecen, 2005. 167–182.

FREEMAN, Alan David: Legitimizing Racial Discrimination Through Anti-Discrimination Law: A Critical Review of Supreme Court Doctrine. *Minnesota Law Review*, 1978. vol. 62. 1049–1119.

GOTANDA, Neil: A Critique of “Our Constitution Is Colorblind”. In CRENSHAW, Kimberle W. et al. (eds.): *Critical Race Theory: The Key Writings that Formed the Movement*. New York, 1995. 257-275.

LAWRENCE, Charles R. III.: Foreword. Who Are We? And Why Are We Here? Doing Critical Race Theory in Hard Times. In VALDES, Francisco – CULP, Jerome McCristal – HARRIS, Angela (eds.): *Crossroads, Directions, and a New Critical Race Theory*. Philadelphia, 2002.

LAWRENCE, Charles R. III.: The Id, the Ego, and Equal Protection: Reckoning with Unconscious Racism. In CRENSHAW, Kimberle W. et al. (eds.): *Critical Race Theory: The Key Writings that Formed the Movement*. New York 1995. 235-256.

LEITER, Brian: American Legal Realism. In GOLDING, Martin P. – EDMUNDSON, William A. (eds.), *The Blackwell Guide to the Philosophy of Law and Legal Theory*. Malden, 2005.

LOURY, Glenn C.: Leáldozott az integrációnak. (Integration Has Had Its Day.) The New York Times, vol. 146. no. 50771., 1997. 04. 23., 23. In: Bús Livia, Gerhardt Erik (szerk.): *Előítélet, megkülönböztetés, színvakság*. Ráday Könyvesház, 2005. 171–172.

MATSUDA, Mari J. – LAWRENCE, Charles R. III.: Epilogue: Burning Crosses and the R.A.V. Case. In MATSUDA, Mari J. et al. (eds.): *Words That Wound: Critical Race Theory, Assaultive Speech and the First Amendment*. Boulder: Westview Press, 1993.

MATSUDA, Mari J.: Public Response to Racist Speech: Considering the Victim’s Story. *Michigan Law Review*, 1989. vol. 87. 2320– 2381.

MÖSCHEL, Mathias: *Law, Lawyers and Race*. London, 2014.

TUSHNET, Mark: *The NAACP's Legal Strategy Against Segregated Education, 1925–1950, 2nd edn.* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2005.

VALDES, Francisco – CULP, Jerome McCristal – HARRIS, Angela (eds.): *Crossroads, Directions, and a New Critical Race Theory*. Philadelphia, 2002.

WILLIAMS, Patricia: *The Alchemy of Rights*. Cambridge, 1991. és BELL, Derrick A. Jr.: *Faces at the Bottom of the Well. The Permanence of Racism*. New York, 1992.

Race – Consciousness. *Duke Law Journal* 1990. vol. 1990. 758–847.

Unconscious Discrimination Twenty Years Later: Application and Evolution. *Connecticut Law Review*, 2007–2008. vol. 40, no. 4, 927–1235.

CRITICAL RACE THEORY: TOWARDS A HUNGARIAN CRITICAL RACE THEORY MOVEMENT. THEORETICAL BACKGROUND

The aim of this study is to present the main tenets of the postmodern legal movement called Critical Race Theory. Critical Race Theory is virtually unheard of in European and Hungarian scholarship, especially among legal scholars. This study provides an overview of the definition and consequences of Critical Race Theory developed in American scholarship. The ultimate aim of this study is to provide a theoretical background for further empirical researches in Hungary. I attempt to show that law plays a critical role in the construction, subordination and discrimination against racial minorities. I hope that defining the main concepts of Critical Race Theory like "*unconscious racism*", "*interest convergence*" or "*whitening the discrimination*" is help to create relevant hypothesis for empirical researches about sociological plight of the Hungarian Roma.